

*Documentary Heritage
Документално богатство*

СЪДБАТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ГЪРЦИЯ ПО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА В СБОРНИКА „ДОКУМЕНТИ ЗА ИСТОРИЯТА НА ГРЪЦКИТЕ ЕВРЕИ: СВИДЕТЕЛСТВА ОТ ИСТОРИЧЕСКИЯ АРХИВ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ“

Тонка Костадинова

Национален военноисторически музей

Резюме. Статията е резултат от теренно проучване на автора в Историческия архив на Министерството на външните работи на Република Гърция и цели да представи избрани документи за съдбата на еврейското население на Гърция по време на Втората световна война, налични в документалния сборник „Documents on the history of the Greek Jews: Records from the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs“, съставен от гръцките историци Фотини Константинопуло и Танос Веремис. Подбраните документи имат за цел да представят усилията на гръцкото общество за спасяването на евреите в Гърция, като по този начин внесат допълнителна светлина върху политиката на България по спасяването на българските евреи и създадат предпоставки за транснационален и сравнителен подход в изследването на историята на евреите на Балканите по време на Втората световна война. От друга страна, документите, свързани с антиеврейските мерки и депортацията на евреите, населяващи Беломорска Тракия и Вардарска Македония, дават възможност за анализ от гледна точка на преплетената история (*histoire croisée*) на събитията на Балканите в началото на 40-те години.

Keywords: Jews, Greece, Second World War

I. Историята на гръцките евреи и българската историография

През последните години в България се наблюдава засилен интерес към историята на еврейското население в Беломорска Тракия и Вардарска Македония по време на Втората световна война. Налице са все повече опити политиката на българската държава спрямо евреите да се разглежда в своята пълнота, която обхваща както спасяването на българските евреи, така и депортацията на тези, населяващи контролираните от България гръцки територии¹⁾.

Доказателство за това е двутомникът „Депортирането на евреите от Вардар-

ска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943 г. Документи от българските архиви“, съставен от историците Надя Данова и Румен Аврамов (2013), който съдържа стотици свидетелства за съдбата на евреите в гореспоменатите територии, както и две студии, които представят състоянието на изследванията по темата и пресъздават документален разказ за състоялата се депортация.

Свидетелствата за историята на евреите в останалата част от територията на окупирана Гърция, и най-вече на тези в Северна Гърция и Солун, предоставя възможност за разглеждането на българската политика към еврейското население в гръцките земи в по-широк регионален и транснационален контекст. Нещо повече, съдбата на евреите в Гърция дава перспектива за анализ от гледна точка на преплетената история (*histoire croisée*) в изследването на съдбата на еврейското население на Балканския полуостров не само във връзка с антиеврейските мерки и депортациите, но и по отношение на обществените настроения и опитите за спасяването му.

Мерките срещу евреите от Северна Гърция започват да бъдат прилагани през март 1943 г., след като главният равин на Солун предава на германските окупационни власти регистрите на еврейската общност в града. Само в рамките на няколко месеца десетки хиляди евреи от Северна Гърция са депортирани в лагерите на смъртта в Полша, като малцина успяват да се спасят, намирайки временно убежище в Атина. След капитулацията на Италия през есента на 1943 г. и изтеглянето ѝ от Северна Гърция Германия насочва вниманието си към еврейската общност в Атина, но силната обществена съпротива и организираният действия на гръцките им сънародници спасяват по-голямата част от атинските евреи.

Статията представя документи във връзка с гореописаните събития, налични в Историческия и Дипломатическия архив на гръцкото Министерство на външните работи и публикувани в сборника „Документи за историята на гръцките евреи: свидетелства от Историческия архив на Министерството на външните работи“, съставен от гръцките историци Фотини Константинопуло и Танос Веремис²⁾.

Архивът за историята на гръцките евреи в Министерството на външните работи се състои от седем папки с общо 1500 документа, от които 150 са избрани и публикувани в гореспоменатия сборник. Тези документи са разделени на две основни категории – преди и след влизането на Гърция във Втората световна война, и включват доклади, политическа документация, извадки от пресата и мемоари. Сборникът е достъпен в читалнята на Дипломатическия и Историческия архив на Министерството на външните работи на Република Гърция.

Настоящата статия е резултат от теренно проучване на автора и има за цел да представи част от документите, които хвърлят допълнителна светлина върху историята на еврейското население на Балканите и в частност върху политиката на България като съюзник на Германия през периода 1941 – 1944 г. Подбраните документи съдържат свидетелства както за антиеврейските мерки и депортаци-

ята на евреите в Северна Гърция, така и за спасяването на атинските евреи, с цел предоставяне на перспективата за преплетена история при анализа на съдбата на еврейското население по време на Втората световна война.

В България все още са слабо представени и анализирани съпротивата на гръцките обществени кръгове срещу антиеврейските мерки, приети от германските окупационни власти през 1943 г., както и конкретните действия за спасяването на еврейското население в страната. В Национална библиотека „Св. Климент Охридски“ например може да бъде открита библиография относно съдбата на евреите по време на Втората световна война в Македония, Португалия, България, Германия, Полша, Русия, Румъния, САЩ, Турция, Унгария, Украйна, Франция, Чехия и Югославия, но липсват материали за процесите в съседна Гърция. А съдбата на гръцкото еврейство по време на Втората световна война заслужава по-обстоятелствен прочит от българските историци: страната успява да спаси хиляди от своите евреи, и то в условията на военна окупация – развитие, което може да намери малко аналогии в Европа. Само в Атина през есента на 1943 г. са спасени над пет хиляди души, след като главният равин на града унищожава регистъра на еврейската общност, вместо да го предаде на германските окупационни власти. Десетки хиляди евреи намират временно убежище в домовете на християнските семейства в Атина и в околностите на града. С личното съдействие на началника на атинската полиция Ангелос Еверт са издадени над 18 500 фалшиви лични карти, които успяват да спасят евреите, укриващи се в домовете на своите гръцки сънародници. Интересен факт е, че сред спасените гръцки евреи е и Ицхак Перес – бащата на Шимон Перес, който се укрива близо година в манастир в Атика. По-голямата част от гърците, помогнали на еврейските си съграждани, остават неизвестни, но сред тях са и редица видни личности като архиепископа на Гърция – Дамаскинос, и принцеса Алис (майката на принц Филип и баба на Чарлс, принц на Уелс). Подбраните документи свидетелстват за голяма част от гореописаните събития и процеси.

II. Историята на гръцките евреи в сборника „Документи за историята на гръцките евреи: свидетелства от Историческия архив на Министерството на външните работи“.

ДОКУМЕНТ No 89: *Търговската и индустриална камара на Атина до г-н С. Годзаманис, министър на финансите и националната икономика, Атина, 20 март 1943 г* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 240 – 241).

Призив

„Г-н Министър,

Ние, долуподписаните председатели на търговските и индустриални институции и организации, имаме честта да Ви призовем да предприемете

действия във връзка с начинанието, започнато от окупационните власти, за събиране на гърците, които са с еврейска вяра, и транспортирането им отвъд границите на гръцката територия.

Тъй като евреите никога не са представлявали враждебен елемент за родината ни и с готовност са изпълнявали същите услуги и правила същите жертви като останалите ѝ деца, ние вярваме, че е наш дълг не само като гръцки граждани, но и като организации, в чиито редици има мнозина изявиени еврейски предприемачи, индустриалци и професионалисти, да изразим топлото си съчувствие спрямо нашите съграждани и със съзнанието за суровите условия на война, които страната ни понастоящем преживява, да отправим предложение, което вярваме, че в сегашните условия ще може да бъде приложено от окупационните власти, а именно – гръцките евреи, които сега са изселвани отвъд границите на нашата територия, да бъдат събрани и да останат на гръцка земя в специални центрове, които да бъдат определени от окупационните власти.

С това предложение жестоката експатриация на хиляди гърци, чието съществуване най-вероятно е застрашено от неизбежните трудности, свързани с изселването, ще бъде избегната, като в същото време целите, преследвани от окупационните власти, ще бъдат изпълнени.

С надеждата, г-н Министър, че като наш пряк началник в ролята си на министър на националната икономика и финансите ще приеме предложението ни благосклонно и ще го обоснове пред министър-председателя с оглед на бързото и навременно уреждане на този много сериозен въпрос от страна на окупационните власти.

Искрено ваши,

А. Пулопилос, Председател на Търговската и индустриална камара на Атина

Н. Терзакис, Председател на Асоциацията на гръцките индустриалци

Т. Лекатзас, Председател на Асоциацията на смесените търговски дружества

Д. Василипулос, Председател на Асоциацията на търговците в Атина.“

ДОКУМЕНТ No 90: *Архиепископ Дамаскинос и други видни гърци до К. Логотетопулос, временен министър-председател, Атина, 23 март 1943* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 250 – 53).

Писмо

„Г-н Министър-председател,

Гръцкият народ наскоро научи с разбираема изненада и безпокойство, че германските военни окупационни власти са започнали да прилагат в Солун мерки за постепенното изселване на гръцкия еврейски елемент извън границите на страната и че първите групи от изселени индивиди вече пътуват за

Полша. Безпокойството на гръцкия народ е още по-силно тъй като:

1. Съгласно духа на условията на примирието всички гръцки граждани трябва да бъдат третираны по един и същ начин от окупационните власти, независимо от своята раса и религия.

2. Гръцките евреи са се доказали не само като ценен фактор в икономическото развитие на страната, но и като граждани, които живеят съобразно закона и напълно изпълняват дълга си като гърци. Те са давали жертви за гръцкото отечество и са участвали в битките, които гръцката нация е водила в защита на неоспоримите си исторически права.

3. Спазването на закона от страна на гръцкия елемент в Гърция изключва каквото и да е обвинение за участието му в дейности и постъпки, способни да застрашат, дори от разстояние, сигурността на военните окупационни власти.

4. В националното ни съзнание децата на общата ни майка Гърция са разглеждани като напълно обединени и равни членове на тялото на нацията, независимо от религиозните си различия.

5. Святата ни религия не признава дискриминацията и превъзходството, основани на раса или религия, и ни учи, че няма разлика между гърци и евреи, като осъжда всяко подстрекателство към създаването на дискриминация, произлизаща от расови или религиозни различия.

6. Общата ни съдба в дни на слава и във времена на национални изпитания е родила неразривни връзки между всички гръцки граждани без изключение и без значение на каква раса принадлежат.

Ние, разбира се, сме наясно с дълбокия антагонизъм, който съществува между Нова Германия и еврейския елемент, и нашето намерение не е да извиняваме или да съдим световното еврейство или действията, свързани с него, на фона на огромните политически и икономически проблеми на света. Това, което днес ни интересува и дълбоко безпокои, е съдбата на нашите 60 000 съграждани, чието благородство на чувствата и хуманитарна нагласа, прогресивността на чиито идеи и чиито икономическа активност и най-вече чийто безукорен патриотизъм ние сме опознали по време на дългото ни съжителство в робство и в свобода. Неоспоримо доказателство за този патриотизъм е големият брой жертви, които гръцките евреи са дали, без да се оплачат или поколебаят, пред олтара на дълга спрямо общото ни отечество в моменти на опасност.

Г-н Министър-председател,

Уверени сме, че по този въпрос правителството мисли и се чувства по същия начин както всички останали гърци. Ние вярваме, че вече сте предприели необходимите мерки пред окупационните власти за отмяната на жестоката и безсмислена мярка за изселването на еврейския елемент в Гърция. Нещо повече, надяваме се, че сте разяснили на окупационните сили, че подобно жестоко третиране на евреи, които са гръцки граждани, в контраст с евреите в Гърция, които са от други националности, прави прилаганите мерки още по-несправед-

ливи и съответно морално неприемливи. Ако тези мерки биват оправдавани със съображения за сигурност, ние смятаме, че е възможно да се предложат решения и да се вземат превантивни мерки, като задържането само на активното мъжко население (без възрастните хора и децата) в определени области от гръцката територия, които са под командването на окупационните власти, за да се гарантира сигурността на тези власти – макар и срещу хипотетична опасност – така прослойката на гръцките евреи би избегнала жестоките последствия на изселването, което ги заплашва. Не е нужно да заявяваме, че към тази мярка народът на Гърция е готов да предостави без колебание, ако това е необходимо, абсолютната си гаранция в защита на страдащите си братя.

Надяваме се, че окупационните власти ще осъзнаят навреме безсмислицето да преследват точно гръцките евреи, които са сред най-мирните, спазващи закона и продуктивни граждани на тази държава. Ако обаче, противно на всичките ни надежди, те упорито продължават с политиката си на изселване, смятаме, че правителството, като носител на останалата политическа власт в страната, трябва да заеме ясна позиция срещу извършваните се действия, оставяйки цялата отговорност за проявената несправедливост върху чужденците. Ние вярваме, че никой няма право да забравя, че един ден всички действия от този труден период, дори тези, които са отвъд нашите желания и нашата власт, ще подлежат на разследване от народите с оглед на правилното разпределение на историческите оценки. И в момента на тази оценка моралната отговорност на управляващите ще падне тежко върху съвестта на нацията, ако същите тези управляващи днес не успеят смело да се съпротивят в името на нацията срещу действия, които жизнено засягат нейното единство и чест, като започващата депортация на гръцките евреи.

Имаме честта да се подпишем:

Дамаскинос

Архиепископ на Атина и цяла Гърция

С. Донтас

Президент на Атинската академия на науките

Е. Скасис

Ректор на Атинския университет

И. Теофанопулос

Ректор на Националния политехнически университет

Г. Незос

Ректор на Висшето училище за икономика и политически науки

М. Карзис

Председател на Медицинската асоциация на Атина

М. Анастасопулос

Председател на Атинската асоциация

Й. Каразнес

Председател на Съюза на журналистите

Т. Синодинос

Председател на Обществото на гръцките автори.“

ДОКУМЕНТ No 42: *Доклад от П. Контопулос, студент по химия, частен, Кайро, 15 септември 1943* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 257 – 61).

„Доклад относно преследването на еврейските гръцки граждани, живеещи в окупираната от германците Северна Гърция и на някои острови“.

„Преследването на евреите започна в Солун – центъра на еврейското население на Северна Гърция, в средата на февруари 1943 г. от специално назначени германски полицейски сили, част от батальоните на СС, които вече бяха прочистили евреите от всички други европейски страни, завладени от германците. Мерките, предприети срещу евреите, първоначално бяха сравнително меки, като достигнаха кулминацията си през юни 1943 г., когато евреите бяха открито измъчвани пред очите на цялото гръцко население.

...

Депортацията до Полша. Първата група беше от лагера на Барон Хирш, който беше най-близо до гарата и беше единственият лагер, ограден с телена мрежа и охраняван само от германски войници. Първият влак беше натоварен с приблизително 3000 души от всички социални слоеве, без оглед на пол, възраст или здравословно състояние. Евреите бяха натоварени на влаковете като животни, по 70 души наблъскани във всеки един товарен вагон на гръцките жп линии. Имуществото, което остана след тях, беше предадено на агенцията за недвижими имоти на Националната банка на Гърция, а стоките, които бяха останали – предоставени на гръцки попечители, повечето от които бяха приближени на Гестапо.“

ДОКУМЕНТ No 94: *Доклад на Директората на Специалните военни служби (Бюро 2 А) (без конкретна дата) 1944 г.* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 262 – 79).

„Информация относно враждебните действия срещу гръцките евреи в Гърция“

...

Принудителен труд за евреи

Солун, 9 септември 1942 г.

„Германският военен комендант на Солун и егейските земи с настоящето обявява, че считано от 31 август тази година специален комитет на еврейската общност в Солун е инструктиран да учреди бюро, което да се занимава с всички въпроси, свързани с евреите, които са в списъците за полагане на задължителен труд. Бюрото се нарича „Представително бюро – отделение за

набиране на трудова сила“ (*Verbindungsstellearbeitseinsatzamt*) и ще се помещава на ул. Василеос Ираклиу 44, трети етаж.“

Солун, 9 август 1942 г.

„Според информация от Солун допреди два-три месеца евреите не са били подложени на никакъв натиск или преследване от страна на германците.

Напоследък обаче един баварец, живеещ в Гърция, се представи в Солун и поиска помощ от германците в намирането на работна сила, тъй като е предприел конструкцията на пътна връзка между Катерини и Лариса през планинско дефиле. Германците решиха да мобилизират солунските евреи. Така германските власти подложиха евреите на възраст между 18 и 45 години на задължителен труд, за да построят шосето. По-богатите евреи изчезнаха, премествайки се в други части на Гърция, и по-конкретно в Атина, докато деветдесет хиляди от по-бедните евреи се появиха и бяха регистрирани за полагане на труд. Впоследствие обаче комитет, сформиран сред тези евреи, определи капацитета на всеки един от тях и на тази база изчисли сумата, която трябваше да бъде платена, за да бъде откупен задължителният труд, която варираше между 1 000 000 и 7 000 000 драхми на човек.“

Солун, 21 януари 1943 г.

На 9 декември 1942 г. солунският вестник „Апогевматини“ публикува следното съобщение:

„Всички евреи, завършили военната си служба през годините 1943, 1944, 1932, 1930, 1929, 1928, 1926, и 1925, т.е. всички родени през 1922, 1923, 1911, 1910, 1909, 1908, 1907, 1906, и 1905, трябва да се явят между 8 сутринта и 3 следобед на 10 и 11 декември тази година в синагога No 151, за да им бъдат издадени граждански карти за мобилизация съобразно разпоредбите от 5 декември 1942 г.“

ДОКУМЕНТ No 98: *Информационен бюлетин на Гръцкия информационен офис при посолството на Гърция в Лондон, 6 юни 1944 г.* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 292).

„Около две хиляди еврейски жители на Атина от гръцка и чужда националност са изпратени в Полша от германците през май 1944 г. От октомври 1943 г., когато мерките за преследване по расов признак бяха приложени и в Атина, Гестапо започна систематичното преследване на евреи. През този период гръцкото население демонстрира забележителна солидарност към опитващите се да избягат. Много евреи избягаха в планината, където се присъединиха към партизаните, докато други достигнаха безопасно Близкия изток с помощта на гръцкия народ. Германците не направиха изключение за евреите от чужда националност въпреки протестите от страна на чуждите посланици.

Условията, в които жертвите на германското варварство бяха транспортирани, са били ужасни. Вагоните, в които са били натоварени мъже, жени и деца, здрави и болни, са от тези, използвани за превоза на желязо и дървесина и имат само един вход, който се затваря херметически с желязно резе, и малък решетен прозорец в горния ъгъл. Германците затвориха дори този малък прозорец с телена мрежа, като така направиха невъзможно всякаква комуникация с външния свят. Евреите трябваше да останат два пълни дни във вагоните, които останаха на гарата, преди влакът да започне пътуването си. През това време един човек почина, а жена роди дете без никаква медицинска помощ. На евреите не беше дадена вода или храна през това време.

Щом узна за случващото се, гръцкият Червен кръст веднага изпрати на гарата храна, която да бъде раздадена на евреите от сестрите, но офицерите начело на охраната отказаха да отворят вратите на вагоните, твърдейки, че им е заповядано да не разрешават комуникация с евреите, на които им предстои транспортиране“.

Единствената отстъпка, която направиха, беше временно да отстранят телената мрежа от прозорците, през които сестрите хвърляха каквото можеха във вагоните.

ДОКУМЕНТ No 95: *Доклади от Световния еврейски конгрес, февруари 1944 г.* (Documents on the history of the Greek Jews...: 2001, 279 – 89).

И. Бележки относно настоящата ситуация на гръцкото еврейство, от А. Л. Моло, Кайро, 12 октомври 1943 г.

Антиеврейските мерки и колаборационистките правителства:

„В Гърция не е прокарано антиеврейско законодателство. В началото на окупацията наистина изглеждаше, че нацистите оказват сериозен натиск над правителството на Логотетопулос, тогава на власт, да вкара в сила т.нар. „арийски параграф“. Временният министър-председател обаче знаеше как да избегне подобна инициатива. Трудно е да се оценят мотивите на такова поведение от страна на „колаборационист“, който по други въпроси се прояви като кукла на конци за хитлеристите. Въпреки това се счита, че г-н Логотетопулос не е искал да се противопоставя на обществените настроения, които са подчертано враждебни срещу каквато и да е форма на расова дискриминация. Демонстрациите, които се състояха в Атина срещу незаконното прилагане от страна на окупационните власти на мерки за преследването на еврейското население на Македония, реално демонстрираха, че каквито и да са официални мерки срещу евреите биха предизвикали много сериозни проблеми в цялата страна.

Не е известно дали подобен натиск е оказван от германците върху временните правителства, които наследиха това на г-н Логотетопулос. Факт е, че до месец февруари тази година евреите на Гърция се ползваха както де юре, така и де факто, със същия статут като този на всички останали гръцки граждани. Мерките, които бяха приети след тази дата срещу евреите от Солун и цяла

Македония, бяха инициирани изключително и само от германските окупационни власти. Те действаха, според собственото си признание, в съответствие с много прецизни заповеди, получени от по-висши щабове. Гръцките власти категорично отказват да се идентифицират с тези мерки. Православната църква надигна глас срещу тях (в Меморандум на Архиепископа на Атина до германските власти). Лидерите на политическия свят, професионални и обществени организации решително подкрепиха протеста на църквата. Натискът на гръцкото обществено мнение е толкова силен, че временният министър-председател г-н Янис Ралис беше принуден да обяви, че ще се намеси в защита на еврейския елемент. Не е известно дали е спазил обещанието си. Във всеки случай, то не се е проявило официално...

Някои данни

Към момента на обявяване на война гръцкото еврейство се състоеше от около 100 000 души. По-голямата част от еврейското население (около 60 000 души) беше концентрирано в Солун, където евреите съставляваха $\frac{1}{4}$ от населението на града.

Останалите 40 000 евреи бяха разпръснати в повече или по-малко важни населени места из цялата територия на страната. Няколко еврейски общности следва да бъдат споменати – тези в Корфу, Янина, Кавала, Флорина, Верия и Кастория в Македония и тези във Волос, Лариса и Трикала в стара Гърция.

Влизането на Гърция във войната доведе до ново нарастване на еврейското население на столицата. Всъщност, в опит да избягат от честите въздушни бомбардировки над Солун, значителна част от еврейските семейства, най-вече тези, принадлежащи към висшата и средната буржоазна класа, избягаха в Атина, където опасностите на войната са значително по-малки.

Пристигането на германски войски на гръцко-българската граница (1 март, 1941) засили тази тенденция. Естествено, евреите не са се освободили от паническото чувство, завладяло цяла Македония поради близостта на нацистите и очевидната вероятност за агресия от тяхна страна. Всички тези, които успяха да си го позволят (тъй като закупуването на билети за влак беше много трудно, а пътуването с кола между Солун и Атина възлизаше на 150 000 драхми), побързаха да намерят убежище от другата страна на Олимп – т.е. в столицата. Броят на евреите, които успяха по този начин да достигнат Атина, е около пет хиляди души...

Трета миграционна вълна към Атина се забеляза в началото на тази година, когато стана ясно, че германците смятат да предприемат цялостна депортация на еврейските общности от Северна Гърция. От около пет хиляди души, които успяха да избягат от Солун, няколко стотин бяха „прибрани“ в планините от гръцките партизани. Останалите избягаха в Атина. Като се вземе предвид броят на евреите от италиански произход, които бяха евакуирани в Атина от италианското консулство в Солун, настоящото еврейско население на гръцка-

та столица може да бъде изчислено на 20 000 души. Така Атина се превърна в най-важната еврейска общност в цяла Гърция. В момента в Солун, както всички знаят, няма останал и един евреин. Колкото до цялото еврейско население в Гърция, то най-вероятно не надвишава 30 000 души. От общо 100 000 души, които живеяха в Гърция в началото на войната, 65 000 или малко по-малко са били депортирани в Полша, а останалите 5000 са били арестувани и изпратени в трудови лагери във вътрешността на България...

Еврейски бегълци от Гърция

При нас няма информация, касаеща пристигането в Истанбул на еврейски бегълци от България. Знаем само, че поведението на българските власти спрямо евреите, и най-вече спрямо тези евреи от гръцките области, които са временно контролирани от България, е толкова нехуманно и жестоко, както и това на самите немски власти. Затова е и много вероятно евреите от гръцките области, както и тези от самата България, да са се опитали да избягат от нещастната си съдба, пресичайки с риск за живота си турската граница. В тази връзка нека още веднъж да отбележим, че мярката за депортация на евреи в Полша е била приложена с пълна сила в Източна Македония и Западна Тракия, които са администрирани, както стана ясно по-горе, от българите“.

II. „Доклад на бежанец от Атина, Истанбул, октомври 1943 г.“

„След като германците издадоха заповед, че всички евреи трябва да се регистрират, тези, които предварително се бяха снабдили с лични карти от гръцки православни граждани, намериха къде да се скрият при гръцките си приятели. Трябва да се признае, че жителите на Атина се държат по-хуманно от населението на Солун. Така че можем да се надяваме, че значителна част от нашите хора ще успеят да се спасят от германците.

В някои случаи, за да получи място, където да се скрие, човек трябваше да плаща между един и половина и два милиона драхми на месец. В други случаи се изискваше депозит от 50 или 100 шекели злато. Това трябваше да компенсира човека, обзавеждащ скривалището, в случай че бъде хванат от германците и изпратен в концентрационен лагер като наказание.

Организацията ЕАМ събра много членове сред нас, а тези, които знаеха английски, бяха изпратени в щабквартирата ѝ. Други, предимно млади хора, избягаха в планините, за да се присъединят към андартите, или отидоха в областите, известни като „Свободна Гърция“. Най-голямата част обаче избяга в областта на Капирниси, а някои отидоха в Евия с надеждата да намерят начин да отплават, дори нелегално. ЕАМ, която организира няколко вида транспорт, поиска всеки заможен евреин да помогне на други двама бедни евреи. Организацията разпространи брошури сред населението на Атина с призив да се окаже всичката възможна помощ и подкрепа на евреите. Ето един пример – в Евия, откъдето

отплавахме, андартите разрешиха на кораба да се качат само евреи и ни позволиха да продължим пътуването само срещу честната ни дума.“

III. „Антиеврейски безчинства в окупирана Гърция (извадки от пресата)“

Вестник „Еврейска хроника“, 3 декември 1943 г.

„Гръцкият народ реагира силно срещу германския план да унищожи гръцките евреи“, Лондон, декември 1943 г.

„Германците могат наистина да се похвалят с мащаба и учудващата бързина, с която изпълниха плана си да унищожат евреите от Македония и Тракия. В рамките на четири месеца, от началото на януари до края на май, повечето евреи от тези области бяха напълно лишени от имуществото си и изпратени с влакове към Полша. Според официален доклад 13 000 от 50 000 евреи в Солун са били евакуирани до началото на май 1943 г.

Гръцкото население реагира силно срещу мерките за преследване на гръцките евреи. Професионални и обществени организации от Атина предприеха мерки да накарат марионетното правителство да се намеси в защита на евреите. Към тази инициатива се присъединиха и лидерите на политическите партии, като настояха г-н Ралис веднага да замине за Солун, за да може да предприеме необходимите мерки на място. Църквата също не остана със скръстени ръце. Архиепископът на Атина Дамаскинос състави и подписа меморандум, осъждащ строго и в името на християнския морал жестоките мерки срещу еврейското население.

Спасяването на атинските евреи и героичната помощ на гръците

Официален доклад относно положението на евреите в Гърция, който беше издаден от гръцкото правителство в изгнание в Кайро, описва в детайли как 15 000 атински евреи са били „измъкнати“ под носовите на Гестапо от населението на Атина и са били временно спасени въпреки усърдните стъпки, предприети от германците.

Докладът разкрива също така, че поне петдесет хиляди от шестдесетте хиляди евреи на Солун са били депортирани и че Западна Тракия и Източна Македония са напълно „чисти“ от евреи.

Много гръци, които са помогнали на евреи, са били заловени и наказани жестоко, твърди докладът. След излежаването на присъдите си те не са били освободени, а задържани като заложници. Въоръжени групи гръцки патриоти са поели водещата роля в спасяването на евреите, а четири хиляди еврейски ветерани от войната от Солун са се присъединили към силите на Фронта за национално освобождение.

Няколко седмици след капитулацията на Италия членове на комисията Розенберг, натоварена със задачата да унищожи европейското еврейство, са пристигнали в Атина. Те са изискали от главния равин на Атина д-р Ицхак Барзилаи списък с членовете на общността. Главният равин е заявил, че списъците са непълни и е получил отсрочка от три дни за тяхното предоставяне. Вместо да подготви списъците обаче, той е унищожил всички документи на общността и е „изчезнал“, както наскоро накратко предаде в. „Еврейска хроника“.

Еврейското население се е „изпарило“

Спечеленото време е позволило на патриотите да се погрижат за спасяването на евреите от Атина. В рамките на една седмица цялото еврейско население на града „изчезва“. Еврейските семейства са разпръснати в нееврейски домове, като почти всеки християнски дом в Атина, Пирея и в предградията прибира по един евреин. Те остават скрити там, докато патриотите, с помощта на религиозни и граждански активисти, както и на гръцката полиция, тайно прикрепена към органите на съпротивата, подготвят фалшиви лични карти, позволяващи на евреите да минат за християни. Християнски семейства са осиновили стотици еврейски деца, които минават за техни, за да ги спасят от депортация. Други, чиито роднини живеят в провинцията, са завели евреите там, за да получат сигурно убежище.

Тогава нацистите, продължава докладът, са издали декрет, предупреждаващ евреите да се завърнат в собствените си домове и да се регистрират в полицейските участъци в районите на местоживеенето си. Тези, които не се съобразяват с тази заповед, са заплашени със смъртно наказание. Втори декрет изисква главите на всички семейства веднага да уведомят полицията относно идентичността на всеки човек в домакинството, който не е член на тяхната фамилия. Само триста души са докладвали.“

БЕЛЕЖКИ

1. Спасяването на българските евреи все още се радва на много по-голям интерес, отколкото проучванията относно съдбата на евреите в контролираните от България територии. Вж. Барух (1991), Бар-Зоар (1999) Бояджиев (1991), Загорски (1995), Няголов (1998), Benwenisti (1988), Oliver (1988). За съдбата на евреите в гръцките земи, контролирани от България през периода 1941 – 1944 г., вж. Bowman (1986), Eskenazi (1973), Fleischer (1995), Frederick (1972), Kitroeff (1985), Liberles (1984), Stavrianos (1948), Stavroulakis (1990), Vasileva (1959).
2. *Documents on the history of the Greek Jews: Records from the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs*, researched and edited by Photini Constantopoulou and Thanos Veremis, Athens: Kastaniotis Editions, 2001.

ЛИТЕРАТУРА

- Барух, Н. (1991). *Откупът: Цар Борис и съдбата на българските евреи*, София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Бар-Зоар, М. (1999). *„Извън хватката на Хитлер“. Героичното спасяване на българските евреи*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Бояджиев, Х. (1991). *Спасяването на българските евреи през Втората световна война*, София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Данова, Н., Аврамов, Р. (2013). *Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943 г.* Доку-

- менти от българските архиви, София.
- Загорски, Д. (1995). *Безсъниците на трона*. София: Слънце.
- Няголов, Св. (съст). (1998). *Истината за спасяването на българските евреи*, София: Талиман.
- Benwenisti, D. (1998). *Die Rettung der bulgarischen Juden*, 1941 – 1944, Sofia: Sofia Press, 1988.
- Oliver, H. (1988). *We were saved: how the Jews in Bulgaria were kept from the death camps*, Sofia: Sofia Press.
- Bowman, S. (1986). Jews in wartime Greece, *Jewish Social Studies*, Volume XLVII, No 1, 45 – 62.
- Eskenazi, L. (1973). Greek Jews Survive, *Canadian Jewish Chronicle Review* (12/1973), 132 – 139.
- Fleischer, H. (1995). *Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and its Antecedents*, Athens: Gavrielides.
- Frederick, Ch. (1972). *The Bulgarian Jews and the Final Solution 1940 – 1944*, Pittsburg: PTF.
- Kitroeff, A. (1985). Documents: the Jews in Greece, 1941 – 1944. Eyewitness Accounts, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 12, No3, 5 – 34.
- Liberles, A. (1984). The Jewish Community of Greece, in: *The Balkan Jewish Communities*, New York, University Press of America, 102 – 126.
- Stavrianos, L. (1948). The Jews of Greece, *Journal of Central European Affairs*, Vol. 8, No 3, 256 – 269.
- Stavroulakis, N. (1990). *The Jews of Greece*, Athens: Talos Press.
- Vasileva, N. (1959) On the Catastrophe of the Thracian Jews, *Yad Vashem Studies on the European Catastrophe and Resistance*, 3, 24 – 36.

REFERENCES

- Baruh, N. (1991). Otkupat: Tsar Boris i sadbata na balgarskite evrei, Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Bar-Zoar, M. (1999). „Izvan hvatkata na Hitler“. Geroichното spasyavane na balgarskite evrei, Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Boyadzhiev, H. (1991). Spasyavaneto na balgarskite evrei prez Vtorata svetovna vojna, Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Danova, N., Avramov, R. (2013). Deportiraneto na evreite ot Vardarska Makedonia, Belomorska Trakia i Piroto, mart 1943 g. Dokumenti ot balgarskite arhivi, Sofia.
- Zagorski, D. (1995). Bezsannitsite na trona. Sofia: Slantse.
- Nyagolov, Sv. (sast). (1998). Istinata za spasyavaneto na balgarskite evrei, Sofia: Taliman.
- Benwenisti, D. (1998). *Die Rettung der bulgarischen Juden*, 1941 – 1944, Sofia: Sofia Press, 1988.

- Oliver, H. (1988). *We were saved: how the Jews in Bulgaria were kept from the death camps*, Sofia: Sofia Presss.
- Bowman, S. (1986). Jews in wartime Greece, *Jewish Social Studies*, Volume XLVII, No 1, 45 – 62.
- Eskenazi, L. (1973). Greek Jews Survive, *Canadian Jewish Chronicle Review* (12/1973), 132 – 139.
- Fleischer, H. (1995). *Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and its Antecedents*, Athens: Gavrielides.
- Frederick, Ch. (1972). *The Bulgarian Jews and the Final Solution 1940 – 1944*, Pittsburg: PTF.
- Kitroeff, A. (1985). Documents: the Jews in Greece, 1941 – 1944. Eyewitness Accounts, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 12, No3, 5 – 34.
- Liberles, A. (1984). The Jewish Community of Greece, in: *The Balkan Jewish Communities*, New York, University Press of America, 102 – 126.
- Stavrianos, L. (1948). The Jews of Greece, *Journal of Central European Affairs*, Vol. 8, No 3, 256 – 269.
- Stavroulakis, N. (1990). *The Jews of Greece*, Athens: Talos Press.
- Vasileva, N. (1959) On the Catastrophy of the Thracian Jews, *Yad Vashem Studies on the European Catastrophe and Resistance*, 3, 24 – 36.

THE FATE OF THE JEWISH POPULATION IN GREECE DURING WORLD WAR II IN THE DOCUMENTARY COLLECTION “DOCUMENTS ON THE HISTORY OF THE GREEK JEWS: RECORDS FROM THE HISTORICAL ARCHIVES OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS”

Abstract. The article is a result of a field study conducted in the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Greece. The research aims to present selected documents about the fate of the Jewish population of Greece during World War II, available in the documentary collection "Documents on the History of the Greek Jews: Records from the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs". The selected documents outline the efforts of the Greek society to rescue the Jews in Greece thus casting additional light on Bulgaria's policy toward the Bulgarian Jews and opening the perspective for transnational and comparative approach to the study of the history of the Balkan Jews in the course of World War II.

✉ **Dr. Tonka Kostadinova, Assist.Prof**
National Museum of Military History
92, Cherkovna Str.
1505 Sofia, Bulgaria
E-mail: tonikostadinova@gmail.com